

УДК 821.161.2: 82-31

Роман Ткаченко

ХУДОЖНІЙ КОД ШІСТДЕСЯТНИЦТВА В РОМАНІ В. ДРОЗДА «РИТМИ ЖИТТЯ»

У статті йдеться про витoki світоглядних, проблемно-тематичних і жанрово-стильових особливостей роману В.Дрозда «Ритми життя». Доведено, що незважаючи на очевидну тенденційність роману, його філософсько-естетичною основою залишається феномен шістдесятиництва.

Ключові слова: шістдесятиництво, роман-біографія, художня біографістика, індивідуальний стиль, гуманістична ідея.

В статье идет речь об истоках мировоззренческих, проблемно-тематических и жанрово-стилевых особенностей романа В.Дрозда «Ритмы жизни». Доказывается, что, несмотря на очевидную тенденциозность романа, его философско-эстетической основой остается феномен шестидесятиничества.

Ключевые слова: шестидесятиничество, роман-биография, художественная биографистика, индивидуальный стиль, гуманистическая идея.

In the article there is the question about the sources of ideological, problem-thematic and genre-stylistic features of novel «Rhythms of life» by V.Drozd. It is proved, that, in spite of obvious tendentiousness of novel, the phenomenon of sixties is his philosophical-aesthetic basis.

Keywords: sixties, novel-biography, biographical fiction, individual style, humanistic idea.

У відомому посібнику «Історія української літератури ХХ ст.» (1995) автор розділу про творчість В.Дрозда С.Андрусів ділить прозу цього письменника на дві жанрово-тематичні групи. Умовно ці твори можна назвати як 1) такі, що їх міг написати тільки В.Дрозд і 2) ті, що їх міг написати хтось інший; твори, що органічно зумовлені характером письменницького обдарування, і кон'юнктурно-випадкові. До другої групи належать ідеологічно витримані опуси про радянський суд, колгоспне село, революціонерів. Справді, на тлі блискучих романів і повістей «Катастрофа», «Семирозум», «Ірій», «Листя землі» історико-біографічні романи про Ю.Мельникова, про С. та О.Богомольців виглядають вторинними, однак далеко не випадковими. Багато в чому вони пов'язані як з духовною біографією автора, так і з художніми засадами шістдесятиництва. Їх не міг написати хтось інший: і жанр роману-біографії, і життєвий матеріал, і почасти концепція людини впливають зі світогляду і творчих уподобань прозаїка. Тому предметом нашого дослідження є художня своєрідність одного із призабутих історико-біографічних романів В.Дрозда, а дослідницьке завдання вбачаємо у «наведенні мостів» між цим твором і загальним масивом його доробку, що у кінцевому підсумку бачиться наснаженим світовідчуженням і світорозумінням якскравої, хоч і суперечливої, особистості.

Роман «Ритми життя» (1971 – 1978) як один з найяскравіших здобутків української підрадянської художньої біографістики був і залишається об'єктом розмислу, оцінки в численних розвідках, монографіях, літературознавчих оглядах, дисертаціях. Утім, цього не скажеш про масовий читацький інтерес, бо ідеологічно, книжка, безумовно, застаріла. Історико-біографічній прозі В.Дрозда українські літературознавці поки що не присвятили спеціальної монографії, однак про різноманітні її аспекти йдеться у працях М.Жулинського (концепція людини і проблема характеру), О.Галича, Б.Мельничука, Олени Скаріної, Ірини Акішиної, Оксани Січкара (специфіка жанру) та ін. Запропонований аналіз роману «Ритми життя» з погляду еволюції шістдесятиницьких ідеалів та художніх принципів є новим і видається перспективним у відтворенні цілісної, повної картини творчості В.Дрозда, а також художнього розвитку української літератури другої половини ХХ ст.

Попри деякі розходження літературознавців у питаннях параметрування шістдесятиництва як суспільно-політичного і мистецького явища, уже традиційно називають наступні його риси: національна ідея, гуманістична ідея, культурництво (європеїзм, інтелектуалізм, елітарність), культ «маленької» людини, соціальна критика, близькість до екзистенціалізму. Шістдесятиники у мистецтві були неоромантиками і неореалістами, переосмислювали вітчизняну класику, повертали її «забуті» імена, орієнтувались на творчу спадщину «розстріляного відродження», цікавились літературою Заходу і опановували її творчі набутки.

Властиві ідіостилію В.Дрозда ознаки сповідальності, автобіографізму, найяскравіше помітні у зв'язку з проблемами роздвоєної кон'юнктурою свідомості героїв, «екології душі», впливають, напевно, з фундаментальної домінанти творчого єства письменника, про яку писала С.Андрусів: «Для В.Дрозда як письменника властиве егоцентричне світосприймання й мислення, тому його твори – це речі, збудовані

на аналізі власного життя і власної душі» [8, с. 369]. У цьому сенсі вони тривали у шістдесятницькому річищі реабілітації особистісного начала в мистецтві й житті; утім, вирізнялись особливим драматизмом у тому, що стосується цілісності й роздвоєності, мужності й угодовства, психологічної сили й слабкості.

У 70 – 80 рр. XX ст. українська художня документально-біографічна література переживала період свого відносного розквіту. З 1966 р. з'явилась серія «Життя славетних» (1972 р. її перейменовано на «Уславлені імена»). В рамках серій і поза ними за кілька радянських десятиліть побачили світ понад сто біографічних романів і повістей. Проте переважна більшість з них «хворіли» на ілюстративність і тенденційність. В основному писалося про митців та видатних революціонерів. Дослідники поділяють художні біографії того часу за способом організації сюжету на два типи: послідовно-хронікальні та асоціативно-психологічні. Останній тип цікавить нас більше, оскільки саме таким чином написано роман В.Дрозда про родину Богомольців. Український літературознавець О.Дацюк зазначає: «... прикметною рисою українських письменників став високий ступінь ліризації розповіді, що поєднується з мозаїчністю сюжету. Фактично в даний час існує певна суперечність між консерватизмом форм західної біографії та ліберальним підходом до творення життєписів з боку українських авторів» [1, с. 12]. Очевидно, ліберальний підхід слід пояснити не тільки вітчизняною романтичною традицією в літературі, а й лібералізацією життя у «хрущовську відлигу» і загальним напрямком розвитку українського роману 60-х рр., для якого була характерна морально-етична проблематика, особистісно-психологічне начало, доцентровість, активізація образу автора, критика пристосовництва, бюрократії, бездумного виконавства, зацікавлення проблемою історичної пам'яті, психологізм, документалізм, зв'язок часів. Навіть використану у В.Дрозда форму діалогії знаходимо в романах В.Шевчука, П.Колесника, М.Олійника. Структура діалогії давала змогу експериментувати з часом, простором, ритмом. В.Дрозд повторював також деякі недоліки, що існували в українській біографістиці на рівні «законів жанру». Наприклад, коли мовилося про українських діячів романісти вельми обережно вводили український колорит. У романі В.Дрозда – це лише українські народні пісні і Шевченків «Кобзар», хоча його двоюрідний брат Вадим Богомолець був генерал-хорунжим УД, творцем першого українського закону про флот, а сестра Вадима, Наталя, – актриса театру М.Садовського у Києві. В загальних рисах, якщо не вдаватися до деталей, автор «Ритмів життя» дотримується поширеної в радянській літературі концепції людини з її партійністю, соціальною активністю, співвіднесеністю людської долі з суспільно-політичними перетвореннями, моделювання характеру людини здійснюється в річищі її «трудового, духовного і фронтового подвижництва, в реальній історичній співтворчості, у злитті в її свідомості категорій «суспільне – особисте», «я – народ», «я – історія» [7, с. 36].

Щоб аргументувати філософсько-естетичну єдність творчості В.Дрозда у всіх її жанрово-стильових розгалуженнях, скористаємось фактажем, забраним дослідником історико-біографічної прози Оксаною Січкарем. Письменника цікавив образ сильної духом жінки, до нього він звертався не тільки у романі «Ритми життя»; такими жінками є Інна з повісті «Інна Сіверська, суддя» і революціонерка Марія Журавська у романі «Листя землі». Цікавим є ряд автобіографічних моментів, навіть дещо містичного плану: приблизно у стільки ж років, як і майбутній академік Богомолець, автор роману про нього теж втратив матір, а помер так само у шістдесят чотири роки. Жанр роману-біографії, який нібито з'явився у доробку В.Дрозда через зовнішній тиск, не зник у його творчості і пізніше, коли політичного тиску уже не було, як-от роман «Сто літ любові (Портрет української родини на тлі епохи)». Знаходимо також майже дослівні збіги між думками Майстра з роману «Острів у Вічності» й міркуваннями старого академіка Богомольця, між усними листами Софії Богомолець і окремими фрагментами повісті у листах з коментарями «Ми зустрічались на сонці, очима...» або висловлюваннями Інни Сіверської і Софії Богомолець.

Таким чином, є підстави стверджувати, що художній світ В.Дрозда розгортався між полюсами документа і фантазії, тому його твори можна класифікувати на «більш чи менш документальні», з одного боку, «більш чи менш химерні» – з другого. І ті, й ті були цілком органічні для його обдарування, чергувалися приблизно так, як історичні романи, повісті, оповідання із творами про сучасність у Г.Флобера, тільки що художній світ французького письменника не знав таких крайнощів «химерної» прози (хіба у драматургії); якщо для Г.Флобера була істотною опозицією минуле – сучасність, то для В.Дрозда реальне – ірреальне. Поетика документа кореспондувала з історією, необхідністю, ідеями, соціумом, поетика ірреальності – з майбутнім, навіть позачасовим, з індивідуальністю, свободою, почуттями. «Поки в душі не існує протилежностей, не існує художника» [3, с. 69], – писав В.Дрозд.

У середині 60-х рр. В.Дрозд відбував військову службу у місті Сретенську (Забайкалля) поблизу Усть-Кари, куди заслали на каторгу С.Богомолець. Щоправда, в оприлюднених армійських листах (повість «Ми зустрічались очима на сонці...») нема найменшого натяку на відому революціонерку. Зате є цілий ряд чи не буквальных збігів з текстом роману «Ритми життя», починаючи з назви повісті, на що вже вказувала Оксана Січкара [9, с. 292]. З свого боку можемо додати ще декілька суголосних фрагментів. Ось рядки з листа В.Дрозда: «Не заздри людям, які мають змогу кожної ночі лежати поруч і обійматися. Вони не відають, як солодко кохатися, коли між закоханими сім тисяч кілометрів і п'ять годин різниці в часі» [2, с. 86]. Натомість у романі Софія мовить: «Не заздри, Олександріку, закоханим, які

мають змогу щоночі лежати поруч і обійматися. Вони не знають, як солодко кохатися, коли між людьми, що люблять, пів-Європи і вже пів-Азії» [5, с. 292]. Зустрічаємо у романі також ті самі згадки про декабристів, що жили в тих місцях на засланні, ту саму цитату з вірша В.Одоевського «Был край слезам и скорби посвященный...», той самий епізод з богоульником, що розцвів у банці з водою, і який Сашко Богомолець хотів подарувати матері, а герой листа – надіслати за тисячу кілометрів коханий, читаємо ті самі фрази на кшталт «я тепер живу снами», «я розмовляв з тобою у голос».

Однак найголовніше, що ці зіставлення дають змогу підкоригувати традиційну радянську концепцію людини, про яку йшлося вище. У листах за десятиліття до появи роману про Богомольців рядовий В.Дрозд пише, що не вірить у революцію без самовдосконалення людини, що без останньої умови мало-ефективна усяка соціальна і національна боротьба, що єднання творчої індивідуальності з народними масами можливе лише в екзистенціалістському сенсі – «без надії сподіваюсь», бо народу «наплювать, що якісь інтелігентики бажають опуститися до нього, він не потребує захисників. Він сам не відає, що йому потрібно» [3, с. 78]. «Що ж тоді – єднання із народом і робота, жертва в ім'я народу, і чи потрібні народові наші жертви? [4, с. 74], – запитує себе письменник, майже тими словами, якими запитував каторжанку Богомолець тюремний лікар. У 70-х рр., коли тривали арешти серед української інтелігенції і В.Дроздові треба була визначитись щодо власної позиції, подібні міркування для нього стали ще більш актуальними. Софією Богомолець, цією кришталево чесною і крицево мужньою жінкою, неможливо не захоплюватись незалежно від того, чи поділяєте ви її переконання. Коли прозаїк працював над романом, в ув'язненні перебував такий же незламний, як і Софія, що не йшла на найменші невинні компроміси, аби тільки трохи полегшити собі життя, поет В.Стус. Самі з себе, як павук нитку, як екзистенціалісти сенс життя серед тотального безглуздя і безнадії, вони творили той народ, заради якого страждали. Тому у формулах «я – народ», «я – історія» наголос тут треба ставити на першому компоненті, а не на другому, як звичайно.

Образ Софії Богомолець істотно забарвлений індивідуальністю автора роману. Письменника цікавлять не епізоди революційної боротьби, а те, звідки людина черпала сили у приреченому на поразку протистоянні з системою. Так само, як покараний солдатчиною шістдесятник В.Дрозд, чинив опір системі розбудовою внутрішнього світу, та й пізніше не виправленням, а художнім перетворенням реальності у «химерних» романах, так і Богомолець живе снами, спогадами, мріями, усними, невідправленими листами до чоловіка й сина. «...Треба мати в душі власний світ, самотній, самотіючий, самотостатній. І тоді уся ота прославлена двадцятим століттям тоталітаризація навколишнього суспільства скочуватиметься із вас, як дощова вода із добре складеної скирти соломи» [2, с. 78], – каже письменник у коментарях до власних солдатських листів.

І все-таки формула виживання, запропонована В.Дроздом, є чинною лише в певних рамках, доки влада брутально не втручається в особисте життя людини, контролюючи навіть її думки і мрії, запобігаючи її вільний час всілякими суспільними обов'язками. У світі роману Дж. Оруелла «1984» навіть така свобода була б неможливою. Більше того, щоб зберегти себе як письменника В.Дрозд мусив йти на компроміси і за такими зізнаннями криється, з нашого погляду, спроба їх виправдати. Одна справа розсаджувати мрією тюремні стіни, як-от у повісті Дж. Лондона «Міжзоряний мандрівник» чи в тому ж таки романі «Ритми життя», і зовсім інша річ – свідомо ізолюватися у світ мрій, відмовитися від боротьби, що за підрадянських часів називали ескапізмом. Принаймні проблема збереження самотостатнього внутрішнього світу є досить неоднозначною, особливо для письменника, який хоче, щоб його друкували. У біографічних романах про революціонерів В.Дроздові все-таки не вдалось до кінця залишитись самим собою. Про це свідчить не тільки трактування історичних подій з погляду радянської ідеології, а й композиція романів.

Постать матері у творі – це образ аніми, власної душі академіка Олександра Богомольця. Літературознавці уже писали про те, що наразі йдеться про зв'язок поколінь, про витoki духовного світу науковця, про розмитість дати народження і смерті, аби включити окреме людське життя у великий потік історії [6, с. 6]. Проте не було взято до уваги, що конфлікт між творчим «я» письменника і фальшивою настановою позначився на смисловій асиметричності композиції. Через увесь роман чергуються епізоди, пов'язані з долею матері і долею сина. Якщо мати стає на прох з цілим світом, то у сина моральна настанова виявляється у масштабах діяльності, в турботі чиновника високого рангу про рядових працівників академії, двірників і прибиральниць, у тому, що він у гастрономії стає в чергу разом з простими людьми. Звісно, автор не міг написати про боротьбу О.Богомольця зі сталінським режимом за академіків К.Воблого і А.Кримського, літературознавця В.Лазурського та інших. Сторінки роману, присвячені Софії Богомолець, виявились незрівнянно цікавішими, художнішими за розповідь про її сина, не кажучи вже про окремі «усні листи» Софії, що їх можна назвати справжніми шедеврами поезії в прозі. У дореволюційних епізодах першої частини переважає оповідь, внутрішня фокалізація, хронікальна послідовність викладу, завдяки чому з особливою силою прозвучала трагедія батька, відставного підпоручика Миколи Прісецького, у якого революційна справа, що її він не розуміє і проклинає, забрала дітей, підірвала їхнє здоров'я. В епізодах першої частини («Ритми життя») домінує розповідь, зовнішня

фокалізація, мозаїка у викладі подій, що, напевно, покликана показати шалений темпоритм революційних перетворень, але написано це ілюстративно, з помітним зниженням творчої напруги. Якщо у дореволюційних сценах твору на перше місце виходить внутрішній світ персонажа, бо нема гармонії між ним і суспільством, то у післяреволюційних – окреме людське «я» менш помітне, адже воно тепер нібито гармонійно підпорядковане колективному «ми». Таким чином, виносити зважену оцінку роману «Ритми життя» треба з урахування суперечливості авторського задуму, де переплітаються свідоме і не-свідоме, вимушені зовнішні мотиви і органічні внутрішні, тенденційність і художність.

З нашого погляду, ключем до прочитання роману В.Дрозда «Ритми життя» є повість «Ми зустрічались на сонці, очима...» Цей роман став багато в чому продовженням жанрово-стильових тенденцій української прози 60-х рр. ХХ ст., проявом духовних пошуків письменника, певною мірою осмисленням ідеалів юності. Філософсько-естетичною основою роману залишалось шістдесятництво під кригою радянської ідеології. У романі «Ритми життя» усі основні компоненти шістдесятництва (національна ідея, гуманістична ідея, культурництво) зазнали трансформації, проте незмінною лишилась віра у суверенність людського «я». Автора роману можна охарактеризувати словами, які він сам говорив про письменників старшого покоління: «... чим талановитіша, розумніша була людина, вписана випадком чи долею до літературного відомства, тим покрученішою була свідомість її, а відповідно – і характер» [2, с. 107 – 108].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Галич О. А. Українська документалістика на зламі тисячоліть: специфіка, генеза, перспективи / О. А. Галич. – Луганськ : Знання, 2001. – 246 с.
2. Дрозд В. Ми зустрічались на сонці, очима...: [повість] / Володимир Дрозд // Кур'єр Кривбасу. – 1999. – № 1. – С. 73–113.
3. Дрозд В. Ми зустрічались на сонці, очима...: [повість] / Володимир Дрозд // Кур'єр Кривбасу. – 1999. – № 2. – С. 67–111.
4. Дрозд В. Ми зустрічались на сонці, очима...: [повість] / Володимир Дрозд // Кур'єр Кривбасу. – 1999. – № 3. – С. 73–115.
5. Дрозд В. Ритми життя: [роман-біографія] / Володимир Дрозд. – К. : Дніпро, 1984. – 448с.
6. Жулинский Н.Г. Продолжение жизни / Н. Г. Жулинский // Владимир Дрозд. Ритмы жизни: [роман-биография]. – М. ; СПб, 1980. – 424 с.
7. Жулинский Н. Г. Художественная концепция человека и проблема характера в современной советской литературе. Автореферат на соискание научной степени д. филол. н. / Н. Жулинский. – К. : Киевский ордена Ленина гос. универ. им. Т. Г. Шевченко, 1981. – 56 с.
8. Історія української літератури ХХ ст. у двох книгах. Книга друга. Частина друга (1960 – 1990-ті роки). За ред. чл.-кор. НАН України В. Дончика. – К. : Либідь, 1995. – 511 с.
9. Січкарь О. М. Історико-біографічна проза В.Дрозда / О. М. Січкарь // Вісник Запорізького національного університету. – 2010. – № 2. – С. 290–295.